

האוניברסיטה העברית בירושלים

מרכז סיוע לנפגעות

מרכז לייפר

משרד דיקן הסטודנטים

אונס ותקיפה מינית

ללימודי האשה והמגדר

היחידה למעורבות חברתית

קורבן של אף אחד

עבודת סכום בקורס : שוויון ומניעת אלימות בין המינים

מוגש לידי : ד"ר דפנה גולן

מגישה : נטע בר

יוני 2002

מבוא

"מה, אם מישהו בא אלי, אני מעיפה לו בעיטה בביצים ובורחת!" יעל מנופפת בידיה, מחקה תנועות של גיבורות סרטי אקשן. מן הקצה השני של מעגל הכיסאות עולה קולה של סיוון, נערה רזה, ממושקפת ורצינית: "אפשר ללכת לקורס להגנה עצמית, ולא צריך לפתוח את הדלת לאנשים שלא מכירים". יעל, נערה יפה, כנראה פופולארית מאוד, ממשיכה בשלה: "שרק ינסה, איזה סטירה הוא יחטוף!"

אני יושבת ומקשיבה להן. אני יודעת מה עלי לומר. רוב הנשים שעומדות בפני ניסיון אונס לא מצליחות להציל את עצמן. כולנו היינו רוצות שאשה תוכל לבצע פליק-לק לאחור, כמה תנועות קרטה ולהכות את התוקף שוק על ירך, אבל במציאות זה כמעט ולא קורה. לא רק שכוחו הפיזי של התוקף חזק משלך, אלמנט ההפתעה וההשפלה מצטרפים וגורמים לשיתוק, קפיאה, ולחוסר יכולת להתנגד. במקרים רבים מדובר בבני משפחה ואנשים מוכרים, מקרים בהם יכולת ההתנגדות מוגבלת במיוחד. הנפגעת, מודעת לציפיות החברה, חשה בושה ואשמה על כך שזה קרה לה ועל כך שלא הצליחה להתנגד.

אני יודעת מה צריך להגיד, אני מאמינה בכל מילה, ואני אומרת את זה בשכנוע רב. אבל. יש 'אבלי' קטן שמנקר בי כל פעם, התקוממות קטנה שמרימה את ראשה בכל שבוע מחדש: אם הן מאמינות שיוכלו, אולי הן באמת יכולות? מדוע אני, שבאה בשם ההעצמה והחוזק הנשי, צריכה לומר להן שלא יוכלו לעשות דבר, אם איתרע מזלן והגיעו לסיטואציה בה הן מותקפות? אולי רק ילדה אחת, מכל הכיתות אליהן נכנסתי השנה, כן מסוגלת להתנגד או לברוח בזמן, ואולי דווקא מילותי הן אלה שיתנו לה את התחושה שהיא חלשה וחסרת אונים?

אני אומרת לעצמי שגם אם ילדה זו קיימת, יש עוד ילדה אחת שאולי יושבת בכיתה, ועליה אני מחויבת לחשוב – הילדה שנפגעה, זו שמתמודדת עם תחושות האשם והבושה. זו שאסור שתשמע גם ממני שיש משהו לעשות, משהו שהיא לא עשתה. ועם המחשבה הזו, אני ממשיכה להציג את המניפסט המוכר: "זו אף פעם, אף פעם לא אשמתה של הנפגעת. זה לא קשור למה שאת לובשת ולאיפה שאת מסתובבת. כל אחת יכולה להיאנס, ולאף גבר אין זכות לגעת לך בגוף או לעשות משהו בניגוד לרצונך, וכלום לא משנה". אני יכולה לקחת את הטיעון הזה צעד אחד קדימה, ולומר להן שגם אם את נכנסת למיטה עם גבר, ואת עירומה, אפילו אז, את יכולה לומר די ומחובתו לציית. אבל אני לא אומרת את זה. אני לא אומרת את זה, כי אני חושבת לעצמי שגם במיטה, ולא רק בכביש, צריך לפעמים להיות חכמים ולא צודקים.

הילדה שאביה נכנס לחדר השינה שלה לא יכולה להתגונן. אבל כשאני פוגשת את הנערות הללו, אני רוצה לומר להן, בין השאר: אל תהיי מטומטמת. אל תעלי לטרמפ עם גבר זר. אל תתני למישהו שאת יוצאת אתו יומיים את התחושה שבקרב תשכבי אתו, אם את לא רוצה לעשות זאת. לגבר יש את הכוח הפיזי, וברוב המקרים, אין לו מודעות פמיניסטית. תנסי להיות חכמה. לא תמיד זה עובד, אבל תיזהרי!

אני לא אומרת להן את הדברים האלה. אין לי יכולת להעביר בכיתה מסר מורכב בנוסח: "הנפגעת אף פעם לא אשמה, אבל תיזהרו". אני מוצאת את עצמי מנסה להעביר מסר חזק, שוויוני, מלא עוצמה, פמיניסטי - אך המסר הזה עוצר ברגע האמת, בו את הופכת קורבן. כבר לא אשה חזקה, חכמה, מוכשרת, בעלת תושייה, אלא קורבן ותו לא. לא רק קורבן ברגע האונס אלא גם אחריו, כשהמערכת (הרפואית, המשפטית, מרכז הסיוע) רואה בך קורבן או "נפגעת". ייתכן שזו המציאות, ונשים הופכות קורבנות ברגע האונס, זהותן מושלת מהן, ואחר כך הן צריכות להרוויח אותה בחזרה, בתהליך איטי וכואב. ייתכן שאין פה בכלל סתירה, ושהמאבק שלי עם הנושא נובע מחוסר היכולת שלי להשלים עם החולשה ואוזלת היד, מהפחד שמקנן בי, פחד שכדי להתמודד אתו אני צריכה להאמין שיש מה לעשות.

ואולי לא. אולי "הקורבניזציה" (victimization) איננה מובנת מאליו, ויש מקום לחשיבה שניה אודותיה, במיוחד אם ניקח בחשבון את האפשרות שהקורבניזציה איננה מצטמצמת לנפגעות אונס ותקיפה מינית בפרט אלא לנשים בכלל. אני חשה שהמסר אודות אוזלת ידה של נפגעת אונס איננו עוצר באונס עצמו, אלא ממשיך בתפיסת האשה כחלשה הזקוקה לגבר (יהי זה בן זוגה, שוטר או שופט) שיגן עליה מפני גבר אחר. "שיח הקורבנות" איננו חדש, ויש שדבקים בו בעקביות, מתוך התפיסה כי עמדת הקורבן מאפשרת לבוא בתביעות. בכנס האגודה האנתרופולוגית הישראלית (מאי 2002) התקיים מושב בשם "תנו למוכפפות לדבר!" בסיום המושב הסוער אמרה אחת המשתתפות שלא רק שהיא לא מוותרת על זכותה להיות קורבן אלא שהיא רוצה להמשיך לשאת את דגל הקורבנות, ואין באפשרותו של איש לקחתו ממנה. תחת דגל הקורבנות ניתן לבוא בטענות לכל מי שאיננו כלול בקבוצה האקסקלוסיבית של הקורבנות, במקרה זה, כל מי שאינו אשה מזרחית או פלסטינית.

אני מבקשת לשאול האם שיח העצמה ושיח קורבנות יכולים לדור בכפיפה אחת, והאם התפיסה הרואה את הנשים כקורבן עשויה לחזק אותנו או שמה היא מחלישה אותנו בעקביות.

נשים כקורבנות

בספרות הרפואית-מקצועית שהתפרסמה לפני 1973 ניתן למצוא מאמרים רבים העוסקים בצורך להבין ולשקם את האנס, והוראות המיועדות להגן (רפואית) על הרופא המבצע את הבדיקות בקורבן האונס. מקום הקורבן, צרכיה, ההגנה והטיפול לו היא זקוקה - נפקדים מן הכתיבה הרפואית. ההנחה הבסיסית במאמרים רבים היא שהאשה איננה חפה מפשע: היא מפתה, פעילה מינית, בוודאי שתתה אלכוהול ושהתה בחוץ בשעות הליל. ככלל, נטל ההוכחה היה על הקורבן (Hilberman, 1976). סוזן גריפין (1975) דנה בנורמות הרווחות בבתי המשפט באותן שנים: "אשה צריכה להיות צנועה לפני החתונה ונאמנה אחריה... ההנחה כי אשה שאיננה מכבדת את הסטנדרט הכפול ראויה למה שהיא מקבלת (או לפחות מבקשת את זה) פועלת כיום בבתי המשפט... המוניטין המיני של קורבן האונס נתפס כאלמנט מכריע בעובדות שעליהן מבסס בית המשפט את החלטתו: אשם או זכאי" (Griffin, 1975:27). כאשר מנחם אמיר (Amir, 1975) מונה מספר מיתוסים הקשורים לאונס, בין המיתוסים נמצא גם אחד הגורס כי: "Rape victims are innocent persons". לא ולא, מלמד אותנו אמיר: לחמישית מן הקורבנות במחקרו היה רקורד פלילי, במיוחד בגין התנהגות מינית לא נאותה. לעשרים אחוז נוספים היה מוניטין רע. לאור הריח הרע הנושב משנות השבעים המוקדמות, כפי שהן באות לידי ביטוי בכתובים, ניתן לראות את השיח הפמיניסטי ששם דגש על קורבנות האונס באור חיובי. עד להקמתן של קבוצות נשים פמיניסטיות היה קל להתעלם, לזלזל ולבטל דיווחים של קורבנות אונס, והפיכת הנשים לקורבנות היתה מקובלת, ובדרכים רבות אף עודדה. החברה הפכה את הקורבניזציה לפרקטיקה מקובלת בכך שהאשימה את הנשים בתקיפות שעברו, בעידוד ניצולן ובהנאה מתפקיד המזוכיסטיות. הכתיבה הפמיניסטית שמה לה למטרה להגביר את המודעות לטראומה הנפשית והפיזית הנגרמת מהפיכת האשה לקורבן, ובכך להשפיע על המערכת הרפואית ומערכת המשפט (Saltzman, 1978).

הספר "The Victimization of Women" נפתח במילים הבאות:

"This is a book about violence, sex and power. It tells of helpless women and female children who are beaten and sexually abused. This is the story of a society that appears unable or unwilling to stop this victimization." (Gates, 1978:9).

בניסיונה להפנות את הזרקור אל קורבן האונס, המחברת מציירת את הנשים כולן כקורבנות פוטנציאליים, חסרות ישע וחלשות. לטענתה, רוב הגברים חזקים יותר מרוב הנשים, והמודעות לכך מובילה לציפיית הנשים לתבוסתן מראש, והציפייה לתבוסה מובילה לכניעות. בנוסף למידותיהן הקטנות ולחולשתן הפיזית, נשים הופכות פגיעות גם בשל פונקציה ההולדה שלהן: אשה בהריון, או מניקה, היא אשה הזקוקה להגנה ולבטחון (Gates, 1978). הפיכת הנשים לקורבנות בידי הגברים ובידי החברה, כך נטען, קשורה קשר הדוק לאגרסיביות, תהא זו פיזית או וורבאלית, ובחברה כיום גברים מחונכים להיות אגרסיביים ונשים מחונכות להיות קורבנות (Becker & Abel, 1978).

מן הדברים הללו מצטייר מהלך כפול של קורבניזציה. ראשית, ביקשה הכתיבה הפמיניסטית להפנות תשומת לב ציבורית לקורבנות אונס, תקיפה מינית והתעללות בפרט ולהפיכתן של נשים לקורבנות בידי גברים ובידי החברה כולה, בכלל. כתוצאה מן הרצון להוריד את נטל ההוכחה ואת משא האשם מכתפי הנפגעת, צוירה זו כקורבן חסר ישע ואיתה - המין הנשי כולו. אך המחאה על יחסי הכוח, כך נדמה לי, גרמה (בנוסף לתוצאותיה החיוביות) לשיעתוקם, קרי, להנצחת דמות האשה כחלשה, כפאסיבית, כזקוקה להגנה חיצונית. שתי שאלות מתחייבות מכך: האחת, האם אנו באמת קורבנות ותו לא, ובהנחה שהתשובה היא שלילית, השאלה השנייה היא האם כך אנו רוצות להציג עצמנו לעולם.

ביקורות רבות נמתחו על הפמיניזם הישן המצייר את הנשים כקורבנות, במיוחד מצד נשים צעירות שלא ראו עצמן או כל אשה אחרת כקורבן, אלא כבני אדם שלוקחים אחריות על חייהם ויכולים לעשות כל מה שירצו (Hughes, 1998). כמו כן הועלו טענות כי הבניית הנשים כקורבנות בלבד מגבירה את חוסר האונים שלהן (Cahill, 2001). ביקורת מסוג זה באה לידי ביטוי בכתבה שהתפרסמה בינואר 2002 בעיתון 'הארץ' ("מותק, רוצי לאבא" מאת ארנה קזין). הכתבה דנה בחוק למניעת הטרדה מינית ומעלה את הטענה כי החוק הנו פטרוני ומנציח נשיות קורבנית בהתייחסו אל הנשים כאל יצור פגיע, חסר אונים, חלש וקל לניצול. קביעת איסורים מחמירים בחוק נובעת מן התפיסה כי נשים זקוקות להגנה מקיפה, גם במקרים בהם תגובות כמו גיחוך, בוז, הוקעה או בעיטה (מטאפורית או לא) באשכים יכולות להיות מעצימות וראויות יותר. בחברה בה לנשים יש כוח, כבודן לא בהכרח יפגע מכל הטרדה, ולא כל הערה מינית צריכה להיתפס כטראומה. החוק, תוצר מובהק של התנועה לשחרור האשה, לא משמש להענקת כוח לנשים אלא מעודד אותן לתפוס מחסה בצילה של מערכת המשפט.

שאלות נוספות רבות עולות מכך : האם יש הבדל בין קורבן האונס לבין נשים שלא נאנסו, אך חוו אפליה במקומות עבודתן, נתקלו בתקרת הזכוכית, הוטרדו מינית? האם יש בעולם ולו אשה אחת שמעולם לא נתקלה ביחס מזלזל, בשריקה ברחוב, בהתייחסות לגופה כאל אובייקט? ואם אין, האם זה הופך את כולנו לקורבנות? האם עמדת הקורבן טומנת בחובה חולשה בלבד או גם חוזק, ואם יש בה חוזק, האם את יכולה להמשיך להגדיר את עצמך כקורבן? איפה עובר הגבול בין קורבנות של ממש לבין קשיי החיים "הרגילים" של נשים ברחבי העולם כולו? האם האיום המתמיד המרחף מעל ראשי כל הנשים כולן, המודעות להיותן קורבן פוטנציאלי, ניתנות לאינוס (rapable) הופך אותנו אוטומטית לקורבן? מתי אשה שחווה אונס מפסיקה להיות קורבן ומתחילה להיות אשה שעברה טראומה איומה אך שרדה ומצאה אור בחייה? האם זה קורה אי פעם? האם יש סתירה בין היותך אשה חזקה ועצמאית לבין היותך קורבן? והאם המחשבה על עצמך כעל קורבן אונס פוטנציאלי אין בה כדי להחליש, לייאש ולסכל מראש כל ניסיון התגוננות?

האפשרות להתגונן

למחשבות ולאמונות יש השפעה רבה. האמונה בכוחו של הזכר מחזקת גברים, מחלישה נשים ובאה לידי ביטוי באקט האונס עצמו. נשים מאומנות באי יכולתן למנוע אונס משום שהן עוברות סוציאליזציה המכשירה אותן לתפקיד הקורבן: הן נמנעות מתגרות ידיים משום שזה לא "נשי" ונותנות לגברים להגן עליהן. הפאסיביות, הנתפסת כתכונה נשית אינהרטית, עשויה להיות תולדת תסריטים חברתיים, אותם נשים לומדות משחר ילדותן ומיישמות על פי צווי החברה (Roberts, 1989).

אם כך, ניתן לשער כי לפחות חלק מהגורמים לקורבנות הנשית נמצאים בראשו שלנו. כמובן, הפיכת הנשים לקורבנות היא בראש ובראשונה תופעה חברתית, אך אם כוחו של הזכר נובע גם מאמונת הנשים ולא רק מאמת ביולוגיות, אולי המצב ניתן לשינוי? הופתעתי לגלות כי יש בנמצא ספרות העוסקת בדרכי התגוננות, ספרות עליה מעולם לא שמעתי במסגרת האוניברסיטה או במרכז הסיוע. מסתבר שיש נשים שמצליחות להתגונן ולהציל את עצמן, אם כי לא ברור מה מספרן. שמעתי סיפורים רבים על נפגעות התעללות מינית שחוזרות ונאנסות בבגרותן – מדוע לא מספרים לנו על הנשים שעברו אונס אחד ודווקא בשל התחושה של Never again נמנעו מהשני?

מחקרים מפרטים מגוון אסטרטגיות: בריחה, צרחות, טכניקות שכנוע רגשיות (תחינות, בקשת רחמים) וקוגניטיביות (פניה להגיון), הפניית תשומת לב להפרעות סביבתיות ושימוש בכוח פיזי. כמובן, ישנן נשים שהצליחו להיחלץ מאונס ונשים שנאנסו תוך שימוש בכל אחת מהאסטרטגיות. עם זאת, חוקרות טוענות כי שימוש במספר אסטרטגיות בו זמנית עדיף על שימוש באסטרטגיה אחת בלבד, וכי שימוש בכוח פיזי הוכח כיעיל למדי אל מול טכניקות "נשיות" (בכי, תחנונים) שהוכחו כיעילות במידה פחותה. החוקרות מסייגות את הממצא הדין בשימוש בכוח פיזי: מן הסתם, המחקר לא כלל נשים שנרצחו תוך כדי האונס, ועל כן קיימת בו הטיה (Bart & O'Brien, 1985). מחקר נוסף גם הוא מעיד על אחוזי הצלחה גבוהים להתנגדות אקטיבית: צעקות, צרחות, לחימה ובריחה (Mazur, 1979). מחקר זה, יש לציין, מספק אינפורמציה אנכרוניסטית אך דווקא בשל כך, מעניינת במיוחד. וכך נכתב: "תנועות הנשים מאמינות שהקורבן הפוטנציאלי חייבת להלחם ולא להיכנע. צרחות, בעיטות פורסמו כשיטות ליידוע האנס שהאחת לא תהייה לטרף קל. פמיניסטיות עודדו נשים לשאת נשק פרקטי שניתן להשתמש בו ביעילות,

לכווננו לעיניים ולשאר חלקי גוף רגישים ... בנוסף, תנועות הנשים ממליצות בחום על לימוד הגנה עצמית ואומנויות לחימה" (Mazur, 1979:302). לאן נעלמו הפמיניסטיות הדוגלות בהתנגדות פעילה? לאן נעלמו המחקרים בדבר אפקטיביות שיטות ההתגוננות ואחוזי ההצלחה של נשים שחילצו עצמן מאונס? ואם הם קיימים, מדוע אין מדברים עליהם בחוגים האקדמיים הפמיניסטיים ובמסגרת מרכזי הסיוע? האם קולות אלו נסתמו רק על מנת שלא להטיל אשמה בנפגעות שלא הצליחו - ואולי לא הצליחו לנסות - להציל את עצמן?

כפי שנטען מעלה, גופם של הנשים מובנה חברתית (socially constructed) ומעוצב לצורתו הנשית, החלשה והפגיעה. החולשה הכרחית לנשיות, שבתורה, הכרחית על מנת להתקבל בחברה ולמשוך גברים. נשים אינן מוכנות, לא מבחינה פיזית ולא מבחינה פסיכולוגית, להתגונן מפני תקיפה מינית. הגוף מגלם את הקורבניזציה, החולשה, השבריריות והפאסיביות. השיח הדומיננטי חורט את רישומו בגוף הנשי, וזאת למרות שהנשים נולדות עם אותו אינסטינקט להגנה עצמית עמו גברים נולדים - אלא שזה איננו מתפתח (Cahill, 2001).

מתמונת מצב עגומה זו נולד שביב תקווה ואפשרות לשינוי. Cahill (2001) טוענת כי ניתן להעצים נשים לא רק מנטאלית אלא גם פיזית, ולשנות את הרגליהן ויכולותיהן - כמו גם את ההנחות והציפיות שהאחת אוחזת בהן לגבי גופה - על ידי לימוד הגנה עצמית שמתאימה לגוף האשה. אפשרות זו טומנת בחובה את השחרור מן הצורך בהגנה גברית ואת היכולת לאיים על התוקף, ויותר מכך: אשה שיכולה ורוצה להגן על עצמה, שרואה אלימות מינית כביטוי לדומינציה גברית, קיימת סבירות נמוכה שתחוש אשמה או בושה במקרה שהותקפה. יתר על כן, גברים שלומדים לאנוס כתוצאה מתרבות שחוגגת את האגרסיביות המינית והדומיננטיות שלהם, יוכלו ללמוד שלא לאנוס מתרבות שמסרבת להסכין עם שתיהן.

האם ההצעה מעלה מהווה אלטרנטיבה אמיתית לשיח הקורבנות? אם נפסיק להיות קורבנות ברגע האונס עצמו, אם נוכל להתנגד, האם לא תהייה לכך השלכה על העמדה הקורבנית בשאר תחומי החיים? או שמה מדובר באשליה מסוכנת ומזיקה?

סיכום

השאלות רבות מן התשובות ונחרצות מהן. ניסיונותי המהוססים להציע פתרונות נשארים בגדר הרהורים הבאים מן הבטן אך מתקשים לקרום עור וגידים וללבוש חזות רציונלית ופרקטית. אולי עצם היומרה להגן על נשים ובד בבד להעצים אותן בתוך עולם גברי ואלים היא כשלעצמה נואלת. אולי צריך לשנות את העולם כולו, לאט ובעקשנות. הפעילות בתחומי החינוך, החקיקה, הענישה והתמיכה בנשים היא יפה, חשובה ומבורכת. אך הפנטזיה שלי היא שלאשה העומדת בפני התוקף שלה יהיה מה לעשות. לא, אני לא רוצה להפוך את המין הנשי לאלים וכוחני. כן, אני כן רוצה לראות נשים חזקות בגופן ובנפשן שמגדירות נשיות אלטרנטיבית, חזקה, שלא נכנעת לדפוסי הקורבניזציה שעושים מאיתנו בובות פאסיביות, כנועות וחלושות. אני יודעת שזהו חלום נאיבי, אך אני מתעקשת להחזיק בו.

Amir, M. (1975). "Forcible Rape". In: Schultz, L. G. (ed.) *Rape Victimology*, Springfield, Charles C Thomas.

Bart, P. B. and O'Brien, P. H. (1985). *Stopping Rape – Successful Survival Strategies*. New York, Pergamon Press.

Becker, J. V. and Abel, G. G. (1978). "Men and the Victimization of Women". In: Chapman J. R. and Gates M. (eds.) *The Victimization of Women*. Beverly Hills, Sage Publication.

Cahill, A. J. (2001), *Rethinking Rape*. Ithaca, Cornell University Press.

Gates M. (1978). "Introduction". In: Chapman J. R. and Gates M. (eds.) *The Victimization of Women*. Beverly Hills, Sage Publication.

Griffin, S. (1975). "Rape: The All-American Crime" In: Schultz, L. G. (ed.) *Rape Victimology*, Springfield, Charles C Thomas.

Hilberman, E. (1976). *The Rape Victim*. Washington, American Psychiatric Association.

Hughes, K. (1998). *Everygirl's Guide to Feminism*. London, Longman Ltd.

Mazur M. A. (1979). *Understanding The Rape Victim*. New York, John Wiley & Sons.

Roberts, C. (1989). *Women and Rape*. New York, Harvester Wheatsheaf.

Saltzman, K. (1978). "Women and Victimization: The Aftermath". In: Chapman J. R. and Gates M. (eds.) *The Victimization of Women*. Beverly Hills, Sage Publication.

עיתונות:

קזין, ארנה. "מותק, רוצי לאבא" מתוך עיתון 'הארץ', 4/1/2002.